

УДК 343.13

ДРОЗД В.Г.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІД ЧАС ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ З ОБВИНУВАЛЬНИМ АКТОМ

Досліджено процесуальний порядок відкриття матеріалів досудового розслідування іншої стороні під час звернення до суду з обвинувальним актом. З цією метою проаналізовано положення чинного Кримінального процесуального кодексу України та практики їх застосування, що дало змогу виокремити законодавчі прогалини та запропонувати відповідні шляхи їх усунення.

Ключові слова: досудове розслідування, слідчий, прокурор, відкриття та ознайомлення з матеріалами, обвинувальний акт, процесуальне рішення.

Исследован процессуальный порядок открытия материалов досудебного расследования иной стороне при обращении в суд с обвинительным актом. С этой целью проанализированы положения действующего Уголовного процессуального кодекса Украины и практика их применения, что позволило выделить законодательные пробелы и предложить соответствующие пути их устранения.

Ключевые слова: досудебное расследование, следователь, прокурор, открытие и ознакомление с материалами, обвинительный акт, процессуальное решение.

The article investigates order of opening the materials of the pre-trial investigation to another party upon appeal to the court with an indictment was examined. For this purpose, the provisions of the current The Criminal Procedure Code of Ukraine and the practice of their application have been analyzed, which has made it possible to identify legislative gaps and propose appropriate ways to eliminate them.

Key words: pre-trial investigation, investigator, prosecutor, discovery and acquaintance with materials, indictment, procedural decision.

Вступ. Однією з форм закінчення досудового розслідування є звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, тобто підсумковим, узагальнюючим процесуальним рішенням, яким прокурор висуває особі обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Саме тому реалізація такої процесуальної діяльності покладає обов'язок на слідчого, прокурора неухильно дотримуватися вимог Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), оскільки з цього часу підозрюваний набуває статусу обвинуваченого, а процес переходить у стадію судового провадження. До того ж, як відзначає Л. Європіна, на сьогодні немає єдиної практики щодо вирішення питання звернення до суду з обвинувальним актом, у кожному регіоні існує свій механізм його складання, порядок затвердження, зміст. Це породжує суперечності та, як наслідок, різноманітні порушення з боку сторони обвинувачення. Це підтверджується аналізом судової практики, згідно з якою у 2016 році судами України було повернуто 2 284 обвинувальних акти через їх невідповідність вимогам кримінального процесуального закону по кримінальним провадженням, що розслідувалися слідчими підрозділами органів Національної поліції [1, с. 61–62].

У контексті застосування КПК України 2012 року окремі теоретичні й практичні питання відкриття матеріалів досудового розслідування іншої стороні під час звернення до суду з обвинувальним актом досліджувались у роботах Ю.П. Аленіна, О.В. Геселева, В.Г. Гончаренка, Г.І. Глобенка, О.В. Капліної, К.Є. Лисенкової, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, О.Ю. Татарова,

© ДРОЗД В.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник 2-го науково-дослідного відділу (Науково-дослідна лабораторія проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України)

Л.Д. Удалової та інших провідних процесуалістів. Водночас практика застосування КПК України свідчить про наявність законодавчих неузгодженостей і суперечностей, які потребують усунення шляхом внесення відповідних змін і доповнень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження актуальних питань, пов'язаних з відкриттям матеріалів досудового розслідування іншій стороні під час звернення до суду з обвинувальним актом, виявлення проблемних аспектів та формування відповідних шляхів їх усунення.

Результати дослідження. Закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом передбачає процесуальний порядок відкриття матеріалів досудового розслідування іншій стороні. У зв'язку зі цим обвинувальний акт складається уповноваженими особами лише після виконання вимог ст. 290 КПК України. Згідно з положенням ч. 1 ст. 290 КПК України, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акту, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику про завершення досудового розслідування та надати доступ до матеріалів досудового розслідування.

Як цілком слушно зазначає Ю.П. Алєнін, ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування є одним із найдієвіших засобів охорони їх інтересів та забезпечення реалізації засади змагальності під час закінчення досудового розслідування [2, с. 89]. Тому сторони кримінального провадження, реалізуючи право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, отримують фактичну та юридичну можливість оцінити законність прийнятого рішення про закінчення розслідування; представити суду матеріали, якщо сторона має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді; виявити порушення, що обмежують їхні права й законні інтереси; виявити порушення під час збирання, перевірки, оцінки і використання доказів у кримінальному провадженні; виявити прогалини у доказовій базі, яка сформована стороною, своєчасно вжити заходи щодо їх усунення [3].

Проаналізувавши кримінальне процесуальне законодавство зарубіжних країн, зокрема пострадянського простору щодо процедури відкриття матеріалів досудового розслідування, О. Хрущ дійшла висновку, що у КПК України засада змагальності на стадії завершення досудового розслідування є чіткіше вираженою. На її переконання, пояснюється це тим, що тільки в КПК України закріплено положення, згідно з яким сторона обвинувачення має право знайомитися з матеріалами сторони захисту, яка, у свою чергу, зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони перебувають у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді (ч. 6 ст. 290 КПК України). Це, безперечно, є процесуальною гарантією здійснення підозрюваним права на захист, а також засобом перевірки повноти і всебічності проведеного досудового розслідування [4, с. 99]. Доцільність взаємного відкриття матеріалів іншій стороні під час завершення досудового розслідування підтверджується і даними анкетного опитування, проведеного К. Є. Лисенковою, відповідно до якого на необхідності такої процедури наголошують 91% опитаних прокурорів, 89% адвокатів, 93% працівників органів внутрішніх справ та 94% суддів [5, с. 3, 4].

Водночас положення ч. 7 ст. 290 КПК України не передбачають обов'язку прокурора, слідчого повідомити про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів, а отже, і права на ознайомлення з матеріалами, що були відкриті, представника та законного представника потерпілого. На це звертає увагу й К.Є. Лисенкова [6, с. 158]. З огляду на це, як зауважує С.А. Паршак, незрозумілою є позиція законодавця щодо надання права знайомитись з матеріалами провадження захиснику підозрюваного й обмеження у цьому праві представника потерпілого. Тобто можна зробити висновок, що законом надано не рівні правові можливості потерпілому та стороні захисту [7, с. 174]. Тому, безперечно, вказана колізія, причини якої, як зазначає й Ю. Алєнін, пояснити складно [2, с. 90], має бути усунена шляхом внесення змін до ч. 7 ст. 290 КПК України, яку слід викласти в такій редакції: *«Про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, після чого ці особи мають право ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті»*.

За слушним зауваженням С.Б. Фоміна, надання права на ознайомлення з матеріалами закінченого розслідування за чинним КПК України спрямоване лише на підготовку сторін до розгляду кримінального провадження в суді. Проте відповідно до КПК України 1960 року стороні захисту право на ознайомлення надавалося не лише для підготовки до захисту в суді, але й

для того, щоб вона мала реальну можливість контролювати повноту, всебічність і об'єктивність розслідування шляхом заявлення клопотань про доповнення слідства [8, с. 22–23]. З цього приводу Т.В. Корчева додає, що обвинувачений мав можливість не тільки готуватися до захисту, а й здійснювати свій захист безпосередньо під час ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. І, хоча така можливість є й у підозрюваного за чинним КПК України, та все ж реалізація ним свого права на захист у разі надання доступу до матеріалів досудового розслідування значно обмежується. Чинний КПК України не містить чіткої вказівки на можливість учасника кримінального провадження, зокрема й підозрюваного, після ознайомлення з відкритими матеріалами досудового розслідування на заявлення клопотань (наприклад, про доповнення досудового розслідування, про зміну кваліфікації кримінального правопорушення, про закриття кримінального провадження тощо) [9, с. 334]. З огляду на це чимало науковців наголошують на необхідності, подібно до КПК України 1960 року, передбачити відповідне право учасників кримінального провадження в законі [2, с. 91; 9, с. 334; 6, с. 161; 10, с. 129]. Однак, на наш погляд, це є недоречним, адже до направлення обвинувального акту до суду ще триває стадія досудового розслідування, тому діють вимоги ст. 220 КПК України, а тому і є можливість заявлення клопотань про виконання будь-яких процесуальних дій, зокрема під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Зазначене підтверджується слідчою та судовою практикою, адже непоодинокими є випадки, коли підозрюваний під час або після ознайомлення з матеріалами досудового розслідування заявляє клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій в порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Зазначимо, що, якщо слідчий або прокурор відмовляє у задоволенні такого клопотання, а сторона захисту оскаржує цю відмову до слідчого судді, то останній зобов'язує сторону обвинувачення проводити слідчі дії. Наприклад, ухвалою слідчого судді Роменського міськрайонного суду Сумської області частково задоволено клопотання адвоката в інтересах підозрюваного та залучено по кримінальному провадженню експертну установу для проведення комплексної будівельно-економічної експертизи [11]. Натомість після направлення обвинувального акту до суду слідчі судді відмовляють у задоволенні подібних клопотань, аргументуючи відмову тим, що стадія досудового розслідування вже закінчилась.

Слід зазначити, що відповідно до змін, внесених до ч. 3 ст. 219 КПК України Законом № 1950-VIII від 16.03.2017 року [12], строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, не включається у строки досудового розслідування. О. Хрущ пояснює запроваджені зміни тим, що час, який потрібен для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження, слідчому, прокурору неможливо спрогнозувати заздалегідь, що зазвичай породжувало процесуальні спори між сторонами захисту та обвинувачення. У разі зловживання стороною захисту відповідним процесуальним правом органам досудового розслідування необхідно було постійно звертатись з клопотанням про продовження строку досудового розслідування, хоча підстави для цього де-факто відсутні, адже досудове розслідування є уже завершеним [4, с. 96–97]. Частково з зазначеним можна погодитися, наприклад, якщо із урахуванням встановленого слідчим суддею відповідно до ч. 10 ст. 290 КПК України строку для ознайомлення з матеріалами виникала необхідність продовження строку досудового розслідування.

Висновки. Отже, з огляду на зазначені зміни частково вирішена одна з процесуальних проблем, яка поставала в практичній діяльності органів досудового розслідування, зокрема затягування процесуальних строків стороною захисту, оскільки підозрюваний з метою отримання бажаного результату, наприклад, закінчення строку дії запобіжного заходу, після відкриття матеріалів кримінального провадження міг здійснювати спроби якомога довше знайомитися з матеріалами кримінального провадження. Проте в такому разі відповідно до вже згадуваної ч. 10 ст. 290 КПК України слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження міг встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вважалися такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Іншою складовою окресленої проблеми, яка, на жаль, поки що не отримала належного вирішення, є те, що в КПК України відсутні чіткі нормативно закріплені обов'язки підозрюваного, так само, як і його захисника, щодо отримання ними копії обвинувального акту, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування. Відсутній як процесуальний порядок фіксації відмови підозрюваного отримати зазначені документи або відмови написати розписку про їх отримання, так і регламентація зобов'язання сторони захисту отримати такі документи. Тому погоджуємося із необхідністю відповідних законодавчих змін

[13, с. 169]. У зв'язку з цим пропонуємо ст. 293 КПК України доповнити частиною 2, яку викласти в такій редакції: «У разі відмови підозрюваного (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297 цього Кодексу), його захисника, законного представника, захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, отримати копію обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та копію реєстру матеріалів досудового розслідування прокурор або слідчий за його дорученням здійснює фіксацію такої відмови в протоколі проведення процесуальної дії або іншим способом, що підтверджує факт відмови, а у випадку неможливості такої фіксації – у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень».

Крім того, слід підтримати пропозицію М.А. Макарова, О.О. Торбас та інших науковців, які вважають за доцільне розширити перелік осіб, передбачений ч. 10 ст. 290 КПК України, які за рішенням слідчого судді можуть бути обмежені у часі під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. До цього переліку варто додати цивільного позивача, його представника чи законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які можуть навмисно затягувати час у процесі ознайомлення із матеріалами кримінального провадження [14, с. 193; 15, с. 10].

Після ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування сторони кримінального провадження зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів (ч. 9 ст. 290 КПК України). Однак, за слушним твердженням Ю. Аленіна, КПК України не визначає, яка повинна бути форма такого підтвердження, а лише передбачає, що цей факт повинен бути письмово зафіксований» [2, с. 92]. У практичній діяльності така фіксація здійснюється в протоколі надання доступу до матеріалів досудового розслідування, що слід визнати вірним. І це підтверджується й іншими дослідниками означеного питання, якими, зокрема, зазначається, що, як і у разі фіксування будь-якої процесуальної дії, підтвердження повинно мати форму протоколу [16, с. 63; 9, с. 335; 10, с. 128–129; 15, с. 10]. У зв'язку із зазначеним до ч. 9 ст. 290 КПК України слід внести відповідні зміни, виклавши її в такій редакції: «Сторони кримінального провадження у протоколі надання доступу до матеріалів досудового розслідування підтверджують протилежній стороні, а потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів».

Список використаних джерел:

1. Європіна Л. Обвинувальний акт у кримінальному провадженні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 3(15). С. 61–72.
2. Аленін Ю. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України: здобутки та прорахунки. Юридичний вісник. 2013. № 4. С. 89–94.
3. Гришин О.Ю., Чальцева Н.С. Особливості процесуального алгоритму відкриття сторонами матеріалів кримінального провадження. URL: [http:// www.corp-lguvd.lg.ua/d130109.html](http://www.corp-lguvd.lg.ua/d130109.html).
4. Хрущ О. Діяльність прокурора під час відкриття матеріалів кримінального провадження за законодавством України та зарубіжних країн. Вісник Національної академії прокуратури України. 2017. № 2 (48). С. 95–99.
5. Лисенкова К.Є. Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.
6. Лисенкова К.Є. Відкриття сторонами матеріалів кримінального провадження. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 3. С. 156–163.
7. Паршак С.А. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 221 с.
8. Фомін С. Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? Адвокат. 2012. № 7(142). С. 21–25.
9. Корчева Т.В. Окремі питання щодо вдосконалення процесуального порядку відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні. Право і суспільство. 2014. № 6–1. Ч. 2. С. 332–337.

10. Паршак С.А. Деякі аспекти забезпечення прав учасників кримінального провадження під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Наше право. 2015. № 4. С. 126–130.
11. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 22.05.2017 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
12. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження: Закон України від 16.03.2017 р. № 1950-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1950-19>.
13. Ковтун Я.О. Проблемні питання вручення обвинувального акту стороні захисту по закінченні досудового розслідування. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Вип. 6 Т. 2. С. 167–170.
14. Макаров М.А. Встановлення слідчим суддею строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Адвокатура: минуле та сучасність: матеріали V Міжнародної наукової конференції (Одеса, 14 листопада 2015 р.) Одеса: «Юридична література», 2015. С. 191–193.
15. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 19 с.
16. Глобенко Г.І. Окремі питання процесуального порядку закінчення досудового розслідування. Право і безпека. 2016. № 4(63). С. 60–64.